פרק טו
"והשיב משה": תשובות הרמב"ם למשיגיו

- **גדולי ספרד: "חייבים אנו לקבל דבריו באימה"**
- **תשובת הרמ ב"ם לרבי פנחס הדיין**

  הדיין החסיד והרמב"ם: "ועל זה ניחמתי" / "וכי אני ציוויתי שאשרוף כל הספרים?!"

  "לא ראו חכמי הדורות לעזוב ספרי התלמוד"
- **בין ספרד לאשכנז**

ספר המבוא

"והשיב משה": תשובות הרמב"ם למשיגיו

כפי שראינו בפרק הקודם, כבר בחיי הרמב"ם יצאו ביקורות קשות כלפי חיבורו הגדול מכל קצווי העולם. מעתה נפן לברר:

מה עומד מאחורי גישת הרמב"ם ביצירתו הגדולה? מה הם היסודות העיקריים שעליהם נשען הרמב"ם בבואו לחבר ספר כזה? והעולה על כולנה: כיצד התמודד המחבר עם הטענות הרבות של חכמי צרפת ואשכנז?

בסיום הפרק נעסוק בנושא חשוב מאוד – ההבדל היסודי בין גישת חכמי-אשכנז לגישת חכמי-ספרד ביחס להכרעת פסק-הלכה, וכתוצאה מזה את יחסם השונה למשנה-תורה של הרמב"ם.

גדולי ספרד: "חייבים אנו לקבל דבריו באימה"

הרמב"ם בכוונה תחילה רצה ליצור 'ספר חתום', כלומר, ספר ללא מקורות וללא נימוקים; ספר שההלכה תבוא שם כ'מפי הגבורה'. לדעת רבינו הגדרת ספר הלכה היא ספר של הלכה ברורה והלכה פסוקה ללא חילוקי דעות[1]. אדרבה, מקורות ודעות חולקות רק יחלישו את התוקף של הפסיקה.

במדה רבה, הרמב"ם הלך בעקבות אחד מגדולי חכמי-ספרד, תלמידו הגדול של הרי"ף, הר"י מיגאש, שהרמב"ם החשיבו כרבו:

> ...מי שמורה מתשובות הגאונים וסומך עליהם, ואע"פ שאינו יכול להבין בתלמוד, אבל מי שמורה מתשובות הגאונים וסומך עליהם ואע"פ שאינו יכול להבין בתלמוד הוא יותר הגון ומשובח מאותו שחושב שהוא יודע בתלמוד וסומך על עצמו, שאע"פ שהוא מורה מסברא בלתי אמתות מראיות הגאונים ז"ל, מ"מ אינו טועה בזה לפי שהוא מה שעשה ע"פ בית דין גדול מומחה לרבים... ואין בזמננו זה מי שיגיע בתלמוד לגדר שיוכל לסמוך להורות ממנו[2].
>
> **שו"ת הר"י מיגאש, סימן קיד**

כן הדבר בקשר למשנה-תורה. הרמב"ם עצמו ירד לעומק ים-התלמוד, וממנו פסק את דבריו באופן שכל אחד יכול לסמוך עליו. בצורה ברורה ונהירה, מסכם את הדברים הללו מרן רבי יוסף קארו, שבעקבותיו ילכו כל בני ישראל יוצאי קהילות ספרד:

---

1. וכדבריו בהקדמת פירוש-המשנה בדברו על מהות הספר: "ושלא אביא בו כי אם הלכה פסוקה".

2. הכרעה זו הביאה להתנגדות חריפה מבני אשכנז שהורגלו לפסוק על פי הבנותיהם בתלמוד, מבלי להסתמך על גדולי הדורות הקודמים בלבד. דברים חריפים במיוחד כתב אחד מגדולי אשכנז, המהר"ל מפראג:

"התלמוד הוא שכלי, ומזה ראוי שיהיה יוצא ההלכה למעשה... ואילו ידעו המחברים (=הרמב"ם והטור) כי החיבורים ההם יהיו גורמים שיהיו עוזבים את התלמוד לגמרי, ויהיו פוסקים מתוך החיבורים – לא היו מחברים אותם, כי יותר ראוי ונכון שיהיה פוסק מתוך התלמוד. ואף כי יש לחוש שלא ילך בדרך האמת ולא יפסוק הדין לאמיתו שתהיה ההוראה לפי האמת, מכל מקום **אין לחכם רק מה שהשכל שלו נותן ומבין מתוך התלמוד**. וכאשר תבונתו וחכמתו תַּטְעה אותו, עם כל זה הוא אהוב על השם יתברך כאשר הוא מורה כפי מה שמתחייב מן שכלו... **והוא יותר טוב ממי שפוסק מתוך חבור אחד ולא ידע טעם הדבר כלל, שהולך כמו עיוור בדרך!**".

בסוף הפרק ('בין ספרד לאשכנז') הבהרנו ששתי גישות אלו הם בעצם ההבדל בין גישת חכמי ספרד לחכמי אשכנז. וכדאי לציין ולהוסיף את דברי החכם האשכנזי המובהק, רבינו הרא"ש (שכבר צטטנו לעיל בפרק יד - 'והביטו אחרי משה') שהיה חי כשלש מאות שנה לפני המהר"ל, וכדרכו, כשיטת חכמי-אשכנז, כך הוא כותב: "**וכן טועים כל המורים הוראות מתוך דברי הרמב"ם ואינם בקיאים במשנה וגמרא לידע מהיכן הוציא דבריו, טועים להתיר האסור ולאסור המותר**. כי כל קורא בו סובר שמבין בו ואיננו כן, שאם אינו מבין במשנה וגמרא ואינו מבין דבר לאשורו ולאמתו, יכשל בדין ובהוראה. לכך לא יסמוך אדם על קריאתו בספרו לדון ולהורות, אם לא שימצא ראיה בגמרא" (שו"ת הרא"ש כלל לא, סימן ט). אך כפי שנוכחנו לדעת, מדברי הר"י מיגאש המובאים כאן, שונה שיטתו של הרמב"ם הספרדי משיטתם של הרא"ש והמהר"ל האשכנזים. ולכן, לא שייך כלל לטעון על הרמב"ם כדברי המהר"ל כאן: "ואילו ידעו המחברים... יהיו פוסקים מתוך החיבורים לא היו מחברים אותם". וכיוצא בזה, אין לטעון, כשיטת הרא"ש, שכדי לפסוק הלכה מחיבורו של הרמב"ם חייבים קודם להבין את מקור הדין בתלמוד.

> טעם רבינו [הרמב"ם שכתב ללא מקורות ונימוקים], שאילו היה רוצה ללכת בדרך המחברים שקדמוהו, מה יתרון היה לו להוסיף על דברי הרב רבי יצחק אלפס שברוב המקומות פוסק כמותו?
>
> ולכך בא לחדש פסק הלכה בלשון צח וקצר כמו המשנה, **ויכול כל חכם לב מהבאים אחריו לסמוך על ברירתו של רבינו.**
>
> **כסף-משנה, הקדמת הרמב"ם למשנה תורה**

כיוצא בזה, מצאנו מרבי לוי ן' חביב (הרלב"ח), בן דורו של מרן רבי יוסף קארו, שכתגובה על קושיות שעלולות להתעורר על הרמב"ם מתוך עיון התלמוד, השיב: רצונך להקשות – אדרבה, יגדיל תורה ויאדיר. אך הלכה-למעשה – אך ורק מתוך המשנה-תורה!:

> ואם יקשה לנו על דברי הרמב"ם מתוך שיטת הש"ס, מכל מקום **ראוי והגון לנו לתלות את החיסרון במיעוט השגתינו, וחייבים אנו לקבל דבריו באימה מבלי שנהרהר אחריו**, כי לבו של רבינו כלב האריה בהיקף ידיעת הש"ס בבלי וירושלמי, ותוספתא ספרא וספרי ומכילתא, ואפשר שאיזו סוגיא היתה אז סדורה בפיו, ואנו בעוונותינו-הרבים נסתרה מנגד עינינו לקוצר השגתינו. **ואילו היה רבינו לפנינו היה פותח לנו פתח רחב יותר מפתחו של אולם להבינו ולהעמידנו על האמת. וזוהי קבלה אמיתית מפורשת אצלנו מפי סופרים ומפי ספרים.**
>
> **שו"ת רלב"ח, סימן יב**

יתר על כך. בקהילות הספרדיות היתה יותר התבטלות בפני סמכות הלכתית ממה שהיה בארץ אשכנז ובצרפת (כפי שנבהיר בסוף הפרק). עוד לפני המשנה-תורה היה ספר הרי"ף[3] ספר הפסיקה בספרד, ואף בפרובנס סמכו עליו בכל דבר[4]. במקום אחד כותב הרמב"ם בצורה מפורשת שרק בעשרה מקומות חולק הוא על הרי"ף (!):

> וההלכות שעשה הרב הגדול רבינו יצחק זצ"ל (=הרי"ף)... כוללים כל תועליות הפסקים והמשפטים הנצרכים בזמננו זה, כלומר זמן הגלות, וכבר בירר בהם כל השגיאות שנפלו בפסקי קודמיו, **ולא הוקשו לנו בהם אלא הלכות מעטות לא יגיעו לעשר בשום פנים.**
>
> **הקדמת הרמב"ם לפירוש המשניות**

אך, כפי שהבאנו בפרק הקודם, שיטת בעלי התוספות וחכמי-אשכנז היתה שיכול כל אחד להגיע בכוחות עצמו להבנת ההלכה מתוך התלמוד, ולכן אין טעם לקבוע סמכות מוחלטת ללא עוררין. כך אנו רואים שבעלי התוספות, שהראשונים והחשובים שבהם היו צאצאיו של רש"י, ראו את רש"י כרבם, אך עם זאת הרשו לעצמם לחלוק על דעותיו בלי משוא פנים.

וכך כותב רבינו הרא"ש באחת מתשובותיו:

> מי לנו גדול כרש"י ז"ל שהאיר עיני הגולה בפירושיו?! ועם כל זה נחלקו עליו יוצאי ירכו ר"ת (=רבינו תם) ור"י (=רבי יצחק המכונה ר"י הזקן) בהרבה מקומות, וסתרו דבריו – כי תורת אמת היא, ואין מחניפין בה לשום אדם.
>
> **שו"ת הרא"ש, כלל נה**

מכל האמור ברור שספר משנה-תורה מהווה המשך ישיר לשיטת הלימוד התלמודי ודרך פסיקת ההלכה של גדולי ארץ ספרד בשנים קדמוניות.

למרות זאת, הרמב"ם הרגיש את הצורך להגן על ספרו בפני התוקפים, שכן למעשה, הספרות ההלכתית שנתחברה עד תקופתו, כמו בתקופת הגאונים[5], לא היתה נועזת כמו שהרמב"ם ביקש עתה לעשות.

---

3. אם כי ביחס למקורות, הלכות הרי"ף הוא ספר שהיה צמוד לגמרא.

4. ראה על זה בפרק הבא – 'בכל מדינה ומדינה', תחת הכותרת, 'ארץ פרובנס: ה'חסידים' הנלהבים של הרמב"ם'.

5. הרמב"ם בהקדמתו לפירוש המשניות מפרט את החיבורים האלו: "וכן חיברו [הגאונים] חבורים בפסקי הלכות מהם בעַרבית ומהם בעברית, כגון 'הלכות גדולות' (=בה"ג) ו'הלכות קטועות', ו'הלכות פסוקות' (שניהם מרבי יהודאי גאון), ו'הלכות רב אחא משבחא' (='שאילתות דרב אחאי'), וזולתם".

באופן כללי, יש שני חידושים גדולים ומהפכניים שעשה הרמב"ם בעצם כתיבת המשנה-תורה:

א. ספר שכולל כל התורה שבעל-פה.

ב. ספר ללא מקורות שמהווה סמכות הלכתית בלעדית.

מלבד זאת, הרי תוכניתו של הרמב"ם היתה שהספר ייהפך לספר הפסק של האומה כולה מקצה תבל עד קצהו, כולל באיזורי צרפת, אשכנז, ואיטליה. ומכיון שכן היה מוטל על הרמב"ם להסביר היטב לחכמים שהגיעו ממקומות אלו, מדוע אכן בחר לכתוב ספר בצורה זו דוקא.

ואכן, רבינו היה מוכן ומזומן להתמודד עם הביקורות שהגיעו אליו ממקורות שונים, כלפי הצורה והמבנה של הספר, ובמיוחד מול הטענות של השמטת מקורות, שכן בדבר זה היה רבינו חדשן לחלוטין.

תשובת הרמב"ם לרבי פנחס הדיין

מעתה נגולל את התגובות לכל הטענות, מתוך לשונו של רבינו עצמו. לפנינו מכתב נדיר ומיוחד ביותר שכתב הרמב"ם עצמו לדיין חשוב באלכסנדריה שבמצרים, רבי פינחס הדיין, שבו הוא עונה על הביקורת על המשנה-תורה.

רבי פינחס היה מחכמי-פרובנס (דרום צרפת), שהיגר למצרים בחיי הרמב"ם והתקבל כדיין באלכסנדריה. במשך כל שנות כהונתו עמד בקשרי מכתבים עם הרמב"ם, ואף שימש כמתווך בין חכמי-פרובנס לבין הרמב"ם.

נראה שרבי פינחס באיגרתו כאן, כאשר הקשה לרמב"ם נגד אופי הספר, לא ביטא את תפיסת עולמם של יהודי ספרד-מצרים (כפי שהבהרנו לעיל), אלא דווקא את זו של בני אשכנז-צרפת, שכמה מגדוליהם (כמו הראב"ד והרמ"ך שכתבו השגות על הספר) חששו ביותר מהשפעת המשנה-תורה על דרך לימוד התורה. הרמב"ם בחכמתו הגדולה, הרגיש שדבריו נובעים מתפיסת עולם אחרת, ולכן השיב לו, ובעצם לכל בני אשכנז וצרפת, על כל טענותיהם כדרכם[6], ובלשון התלמוד[7]: "לדבריו קאמר וליה לא סבירא ליה".

בהמשך האיגרת, הרמב"ם ביאר לו כמה כללים יסודיים בעריכת המשנה-תורה, בנימוק והטעמה רחבים, ובכך מגין על ספרו.

הנה שלש נקודות:

א. רבינו הולך בדרך המשנה, וכשם שרבי יהודה הנשיא העלים המקור של 'סתם משנה', כך רבינו כתב ההכרעות ללא המקור הגלוי. ובעצם גם כשהמשנה כתבה מקור מסוים, עדיין חסרים כל המקורות של השתלשלות ההלכה עד למשה מסיני:

> ודע שאם אני גרמתי לאבד שם החכמים [במשנה-תורה] מפני שאמרתי דברים הנכונים שהם על פי המשפט סתם בלא שם אומרן – **דרך רבינו הקדוש תפשתי**, גם הוא עשה זה מלפני, שכל סתם שאמר בלא שם אדם[8], כולן דברי חכמים אחרים הן. ואותן החכמים האחרים לא מדעתן אמרו אלא מפי אחרים, ואחרים מאחרים, עד משה רבינו. וכשם שלא הקפידו התנאים האמוראים על שמות כל החכמים שמימות משה עד ימיהן, שאין לדבר סוף, כך לא נקפיד אנו על שמותן אם הוזכרו או לא הוזכרו.
>
> **איגרות הרמב"ם, עמ' תמא**

---

6. כלומר באיגרת זו, לא ביאר הרמב"ם את הבדלי השיטות ביניהם, אלא בעוז ידו הראה, כיצד גם לפי שיטתם ותפיסת עולמם, הדברים תואמים. על עצם ההבדלים בין השיטות, ראה להלן בסוף הפרק, בקטע 'בין ספרד לאשכנז'.

7. ראה למשל שבת כט, א: "לדבריהם דרבי אליעזר ורבי עקיבא קאמר ליה, וליה לא סבירא ליה". וכך מופיע בעוד הרבה מקומות בתלמוד.

8. כלומר: משנה המופיעה ב'סתם' או עם ציון "וחכמים אומרים".

ב. יתירה מזו: הרמב"ם בכוונה העדיף שלא להביא מקורות, בניגוד למשנתו של רבינו הקדוש. בעוד שרבי יהודה הנשיא הביא בדרך כלל מקורות, כלומר את שמותיהם של התנאים בעלי הדעה הנפסקת להלכה או החולקת, הרי לא כן במשנה-תורה של הרמב"ם. בהמשך מכתבו לרבי פנחס הוא מטעים את דבריו, משום שהיה בכוונתו של ללחום נגד הקראים[9] שהיו חזקים אז במצרים, והאשימו את חכמי המסורה שהמציאו חלילה את התורה שבעל פה:

> ושמא יאמר מי שלא יבין: והלא במשנה כתוב שמות החכמים[10]?
>
> ...בחרתי **שלא ליתן מקום למינים לרדות**, שהרי הם אומרים: "על דברי יחידים סומכים", ואינו כן, אלא אלפים ורבבות מפי אלפים ורבבות! **ולפי ענין זה אמרתי בתחילת החיבור: "פלוני ובית דינו קיבלו מפלוני ובית דינו", כדי להודיע שהקבלה רבים מפי רבים, לא יחיד מיחיד**[11].
>
> **שם, עמ' תמב**

ג. בהמשך המכתב מצהיר הרמב"ם, שבזה שהוא מודיע בהקדמתו שכל דבריו הסתומים לקוחים ממקורות נאמנים כמו המשנה, שני התלמודים עם פירושי הגאונים, הספרא והתוספתא, הרי שבעצם הוא הזכיר את המקורות!:

> ...וזה שאמרת שתמצא בחיבור דברים הנסתרים, מפני שהם בלא ראיה (=בלא מקורות):
>
> ...**דע, שכל הדברים הסתם שבו – תלמוד ערוך הוא בפירוש, בבבלי או בירושלמי, או מספרא וספרי, או משנה ערוכה, או תוספתא. על אלו סמכתי ומהן חברתי.** ודבר שהוא מתשובת הגאונים אומַר בפירוש: "הורו הגאונים", או "תקנת אחרונים היא" וכו'. ודבר שהוא מפלפולי אומר בפירוש: "יראה לי שהדבר כך וכך"[12], או אני אומר: "מכאן אתה למד שהדבר כך וכך". וזה היא הראיה[13], מאחר שהודעתי בתחילת החיבור[14] שכולו מתלמוד-בבלי וירושלמי וספרא וספרי ותוספתא[15].
>
> **שם, עמ' תמב-תמג**

---

9. עוד על מלחמות הרמב"ם בקראים, ראה בפרק ב.

10. כלומר: המשנה כוללת לא רק 'סתם משנה' ללא שמות, אלא גם הלכות המיוחסות על שמות תנאים. כבר במשנה הראשונה של ששה סדרי המשנה מובאת מחלוקת עם שלוש דעות: ר' אליעזר, רבן גמליאל, וחכמים. ואילו הרמב"ם אף פעם לא מציין את שמו של האמורא או התנא שאת דעתו הוא פוסק להלכה.

11. למרות שהוא לא מזכיר טעם זה בפירוש בהקדמת המשנה-תורה, אך בוודאי הוא רומז לכך בעצם מניית כל ארבעים הדורות מרב אשי עד משה רבינו ש"הם ששמעו הקבלה בעקרי התורה כולה דור אחר דור עד משה רבינו ע"ה".

12. יש במשנה-תורה כמאתיים מקומות שבהם מציע הרמב"ם מסקנה או הגדרה בנוסח "ויראה לי" או: "נראין לי הדברים", "אני אומר", "וקרוב בעיני".

13. כלומר: על הטענה "מפני שהם בלא ראיה", יש לענות שהראיה היא היות הדברים מפורשים באחד מכל הספרים המנויים בהקדמת המשנה-תורה.

14. וכך כותב הרמב"ם בהקדמת המשנה-תורה: "אותם הפירושים וההלכות והתשובות שחיברו הגאונים... נתקשו בימינו, ואין מבין עניניהם כראוי אלא מעט במספר. ואין צריך לומר **הגמרא עצמה הבבלית והירושלמית, וספרא וספרי והתוספתא**, שהם צריכין דעת רחבה... ומפני זה נערתי חצני, אני משה בן מימון הספרדי, ונשענתי על הצור ברוך הוא ובינותי בכל אלו הספרים, וראיתי לחבר דברים המתבררים מכל אלו החיבורים בענין האסור והמותר הטמא והטהור עם שאר דיני התורה".

15. זאת ועוד: בהקדמתו לספר-המצוות, כשהרמב"ם מפרט את תבניתו של המשנה-תורה, מוסיף רבינו שתי סיבות להשמטת שמות החכמים במשנה-תורה: א. מכיוון שבכוונתו למנות בהקדמת המשנה-תורה את כל הארבעים דורות מרב אשי עד משה רבינו, הרי אכן ציין את מקורות בעלי הדינים. ב. ועוד פרט חשוב, מוסיף רבינו במלים ספורות – שרצה לשמור על הקיצור בפנים הספר למען הבהירות.

וז"ל הרמב"ם שם: "היה הנאות אצלי להפיל ממנו האריכות והסמיכות בזכרון בעל הקבלה. עד שלא אומר "דברי רבי פלוני" ולא "רבי פלוני אומר כך וכך" בכל מאמר ומאמר, אבל **אזכור חכמי המשנה וחכמי התלמוד כולם ע"ה זכרון כולל בתחילת החבור** (=בהקדמה), ואומר כי דיני התורה כולם, והיא תורה שבעל פה מקובלים מפלוני ופלוני עד עזרא עד משה רבינו... ואזכור עם כל אחד ואחד מי המקבלים ממנו – **כל זה לבקשת הקיצור**" (הקדמת הרמב"ם לספר־המצוות).

הדיין החסיד והרמב"ם: "ועל זה ניחמתי"

אך לפחות במידה מסוימת, רבינו אכן התחרט על שלא כתב מקורות להלכות שבמשנה-תורה. וזאת בעקבות 'מעשה שהיה', בו "שכח" רבינו בעצמו את המקור של הדין אותו פסק, ורק אחרי יגיעה ממושכת הצליח לברר את התעלומה.

וכך מתאר רבינו את הסיפור בהמשך המכתב לרבי פינחס הדיין:

ואני אומר לך מה אירע לי עתה בדבר זה:

בא אלי הדיין החסיד, וקונטרס מן החיבור (משנה-תורה) בידו, יש בו הלכות רוצח מספר נזיקים. והראה לי הלכה אחת.

אמר לי: "קרא זו"[16].

קראתי אותה.

אמרתי לו: "מה ספק יש בזו?".

אמר לי: "באי זה מקום נאמרו דברים אלו?".

אמרתי לו: "במקומן, או ב[מסכת מכות, בפרק] "אלו הן הגולין" או ב[מסכת] סנהדרין בדיני הרוצח.

אמר לי: "כבר חזרתי על הכל ולא מצאתי".

אמרתי לו: "שמא בירושלמי?".

אמר לי: "בקשתי ולא מצאתי, לא בירושלמי ולא בתוספתא".

השתוממתי כמו שעה[17], ואמרתי לו: "אני זוכר שבמקום פלוני מ[מסכת] גיטין נתפרשו דברים אלו".

הוצאתי [מסכת] גיטין, חיפשתי ולא מצאתי. תמהתי ונבהלתי...

[בינתיים הדיין] יצא – ו[אחר כך] אני זכרתי.

שלחתי שליח והחזרתיו, והראיתי לו הדברים מפורשים בגמרא יבמות, [אבל היה כתוב שם רק] אגב גרא. תמה והלך[18].

וכן תמיד אני בצער מזה שיבוא השואל וישאל: "היכן נאמרו דברים אלו?". פעמים אומר לו מיד במקום פלוני, ופעמים לא... ועל זה אני מצטער הרבה, שאני אומר: "אני המחבר, ויתעלם ממני מקום דבר זה – מה יעשו שאר בני אדם?!".

ועל זה ניחמתי, שלא חיברתי עם חיבור זה ענין שאני אומר לך. ובדעתי, אם גוזר השי"ת – שאעשנו, אף על פי שיש בו טורח הרבה. שכל הלכה שאינה במקומה באותו ענין אודיע מקומה. כיצד?

---

16. "הדיין החסיד" היה כנראה קשיש מהרמב"ם, וייתכן ששימש בדיינות בפוסטאט לפניו. ובזה יובן סגנון דיבורו אל הרמב"ם (הערת הרב שילת באיגרות הרמב"ם, עמ' תמד).

17. כלומר: לזמן מה, לאו דוקא שעה ממש.

18. קריאת המכתב הזה מעוררת כמובן את הסקרנות לדעת על איזו הלכה במשנה-תורה עסקו הרמב"ם והדיין החסיד. ובכן, אלו הן העובדות הידועות לנו מן המכתב:

א. היה זה דין בהלכות רוצח שאמור להופיע בפרק "אלו הן הגולין" שבמסכת מכות, או במקום אחד במסכת סנהדרין – כלומר מדובר על הריגה בשגגה או משהו קרוב לכך. ב. בתחילה חשב הרמב"ם שהדין מופיע במסכת גיטין. ג. למעשה, ההלכה הזו איננה מופיעה במכות או סנהדרין אלא דוקא במסכת יבמות (ואגב אורחא).

לאור כל זאת יש לשער כי ההלכה המוקשית היתה בפרק החמישי של הלכות רוצח, וז"ל הרמב"ם שם: "אין הרוצח בשגגה גולה אלא אם כן מת הנהרג מיד, אבל אם חבל בו בשגגה אע"פ שאמדוהו למיתה וחלה ומת אינו גולה שמא הוא קירב את מיתת עצמו או הרוח נכנסה בחבורתו והרגתהו, אפילו שחט בו כל שני הסימנים ועמד מעט אינו גולה על ידו. לפיכך אם לא פרכס כלל או ששחטו במקום שאין הרוח מנשבת בו כגון בית סתום של שיש הרי זה גולה, וכן כל כיוצא בזה" (הלכות רוצח, פ"ה ה"ב).

אכן, הסמ"ג מצטט את ההלכה הזו (כדרכו לצטט את דברי הרמב"ם) בתוספת מקורות וטעמים, וז"ל: "כל ההורג בשגגה גולה ממדינה שהרג בה לערי מקלט ומצוה להגלותו שנאמר וישב בה עד מות הכהן הגדול" (רמב"ם, הלכות רוצח ה"א). **ועיקרי דברים שבמצוה זו בפרק אלו הן הגולין.** ואמר במסכת **יבמות** פרק אחרון (קכ, ב) ובפרק מי שאחזו (**גיטין** ע, ב) וכו'".

כגון הלכות שבת מחיבורי: כל דבר שהוא בפירוש בשבת או בעירובין – איני צריך להודיע מקומו. והלכה מהלכות שבת שהיא בעבודה-זרה, או בפסחים, או בזבחים, או בכריתות – אודיע מקומה, ואומַר: הלכה פלונית מפרק פלוני מן החיבור (משנה-תורה) – מקומה בפרק פלוני ממסכת פלונית.

ויהיה זה ספר בפני עצמו, שאי אפשר לעשות זה בגופו של חיבור... כמו שאמרתי לך[19]. ומכל מקום, כל דבר שיתעלם מהדרתך מקומו (=מקורו) – תודיעני בחסדך, ואני אומר לך.

שם, עמ' תמד

ספר זה של 'מקורות המשנה-תורה', פרי עטו של המחבר עצמו, לא הגיע לידנו, וכנראה שלא הספיק בחייו לכתוב אותו. אך "רצון יראיו יעשה", ובדורות הבאים גדולי עולם כתבו ספרי מראי-מקומות לרמב"ם: הם נושאי-כלי הרמב"ם, כמגדל-עוז, המגיד-משנה, הכסף-משנה, הרדב"ז, וממשיכיהם עד דורנו.

"וכי אני ציוויתי שאשרוף כל הספרים?!"

עד כאן ביחס לטענה של השמטת המקורות והשמות. אך רבינו התמודד מול טענה נוספת שהטיח רבי פנחס נגדו – שהספר יגרום להזנחת הלימוד בתלמוד הבבלי, שהרי כך כתב רבינו במפורש בהקדמתו:

לפי שאדם קורא בתורה שבכתב תחלה ואחר כך קורא בזה ויודע ממנו תורה שבעל-פה כולה **ואינו צריך לקרות ספר אחר ביניהם.**

הקדמת הרמב"ם למשנה תורה

וכאן ניתנה רשות לטוען לטעון: הייתכן לומר שכוונת הרמב"ם שעלינו להזניח את פלפול הגמרא, ולשקוע אך ורק בלימוד ספרו?!

גם על טענה זו ענה הרמב"ם במכתבו לרבי פינחס הדיין:

חס ושלום! לא אמרתי: לא תתעסקו לא בגמרא ולא בהלכות הרב ר' יצחק (=הרי"ף) או זולתו. היודע עֵד, שיש לי כמו שנה וחצי שלא למדו אצלי חבורי, אלא שנים או שלושה אנשים למדו מקצת ספרים, ורוב התלמידים רצו ללמוד ההלכות של הרב, ולמדתי אותם כמה פעמים כל ההלכות, **וגם שנים שאלו ללמוד הגמרא ולימדתי אותם מסכתות אשר שאלו.**

כדברים אלו כותב ה'מגדל עוז' על אתר: "עיקר הפסק הזה כולו עד "וכן כל כיוצא בזה", **בגיטין** פרק מי שאחזו (ע, ב) ומייתי לה **ביבמות** פרק האשה שלום (קכ, ב), דוק התם ותשכח" – דברים אלו הם בדיוק כדברי הרמב"ם במכתב שהבאנו בפנים (!), וז"ל: "והראיתי לו הדברים מפורשים בגמרא **יבמות**, [אבל היה כתוב שם רק] **אגב גררא**"!

נמצינו למדים מדברי הסמ"ג ומגדל עוז, כי אכן, מקור הדין שביקש הדיין לדעת, הוא דווקא במקום שהסתכל בהתחלה במסכת גיטין (אבל לא הצליח למצוא), וכן במסכת יבמות מופיע דין זה "אגב גררא".

(הערה זו מבוססת על מאמרו של רבי מתתיהו שטראשון (בן הרש"ש מווילנה) 'מקורות לפסקים במשנה תורה', 'מבחר כתבים שטראשון', מוסד הרב קוק, תשכ"ט), עם תוספת נופך של עיון נוסף שערכנו. ויש להוסיף ולהבהיר: כנראה מהסיפור, "הדיין החסיד" היה חסר סבלנות וביקש לקבל תשובה בו במקום, תיכף ומיד. ובאותם ימים, לפני עידן הדפוס וסימון הש"ס בדפים, חיפוש קטע בש"ס בין גוילים בכתבי-יד דורש הרבה יותר זמן, מאשר מה שאנו רגילים היום בדפוסי הש"ס.

19. מדברי רבינו כאן עולה בבירור כי בסופו של דבר לא התחרט מכוונותיו המקוריות בתוכנית הספר ש"יכלול כל דיני התורה ומשפטיה... **ושלא אביא בו כי אם הלכה פסוקה**" (הקדמתו לפירוש-המשניות). לכן, למרות שכאן רואים שבאחרית ימיו התעורר בו רצון להעלות על הכתב את מראי המקומות, הוא מדגיש כאן כי "**ויהיה זה ספר בפני עצמו**" – ולמה? "**שאי אפשר לעשות זה** (=פירוט מראי המקומות) **בגופו של חיבור**".

הוי אומר: אין כל פגם בתכניתו המקורית של המשנה-תורה, אותה תכנן הרמב"ם במשך שנים, ועל ביצועה בפועל שקד לא פחות מעשר שנים. וזאת עד כדי כך שהוספת מראי-המקומות למקורות בדף המשנה-תורה נחשבת לפגם במפעל הגדול שנועד להלכה פסוקה בלבד.

ייתכן גם, ש'ספר המקורות' הזה, היה אמור להיות מיועד מעיקרו עבור שימושו הפרטי של הרמב"ם. ובדומה למה שכתב הרמב"ם לתלמידו החביב, רבי יוסף ב"ר יהודה, ביחס לכל המשנה-תורה שלכתחילה יועד לשימושו האישי שלו עצמו (!) אלא שהוא נהג בו עין טובה ושיתף בו את כלל ישראל: "דע, כי אני לא חיברתי זה החיבור (המשנה-תורה) כדי להתגדל בו בישראל, ולא כדי לקנות לי שם... ואמנם חיברתיו – וה' הוא היודע – **לעצמי תחילה, להקל הדרישה והחיפוש למה שיצטרך אליו ולעת הזקנה**".

> וכי אני ציוויתי או עלתה על לבי שאשרוף כל הספרים שנעשו לְפָנַי מפני חיבורי [המשנה-תורה]?! והלא בפירוש אמרתי בתחילת חיבורי (=בהקדמת משנה-תורה) שלא חיברתי אותו אלא מפני קוצר הרוח[20], למי שאינו יכול לירד לעומק התלמוד ולא יבין ממנו דרך האסור והמותר[21], והארכתי בדבר זה הרבה[22].
>
> **איגרות הרמב"ם, עמ' תלט**

מדברי הרמב"ם עצמו כאן באיגרת לרבינו פנחס הדיין, אנו רואים את שביל הזהב של הרמב"ם שסלל לעצמו בעריכת החיבור משנה-תורה. ייתכן, ואם איגרת זו היתה מתפרסמת יותר, נראה שהיה בכך כדי להשיב לפחות על חלק מהטענות שהועלו נגדו, וקבלת המשנה-תורה בעולם היהודי היתה אולי בזרועות פתוחות יותר. בהמשך הפרק נראה מדברי גדולי הראשונים והאחרונים, שעדיין מותחים ביקורת על אותם נקודות שרבינו השיב עליהם באיגרת, וכפי הנראה איגרת הרמב"ם לרבי פינחס לא הגיעה לידם.

"לא ראו חכמי הדורות לעזוב ספרי התלמוד"

במבט לאחור לאורך הדורות, מזמנו של הרמב"ם ועד היום, הפחד שספר משנה-תורה ישכיח את לימוד התלמוד היה פחד שוא. העובדה ההיסטורית ברורה ולא ניתנת לויכוח: במרבית מרכזי לימוד התורה, לא זו בלבד שהמשנה-תורה לא גרם חלישות בלימוד התלמוד, ההיפך הוא הנכון – אין ספר אחר שהגביר את העסק בלימוד ועיון התלמוד יותר מהמשנה-תורה של הרמב"ם!

תלמידי חכמים בכל קצווי תבל מקדישים את הזמן והכוח שלהם כדי למצוא ולפרש את המקורות והסוגיות בתלמוד לאור פסקי הרמב"ם.

לפנינו עדותו של רבינו מנחם המאירי שנולד רק כשלושים וחמש שנים אחרי פטירתו של הרמב"ם, והוא מגלה לנו כי הלימוד והעיסוק בתלמוד, בזמנו ומקומו, לא נפסק ואף לא נחלש בעקבות התפשטות המשנה-תורה:

---

20. כדברי הרמב"ם בהקדמתו למשנה-תורה: "בזמן הזה תקפו הצרות יתירות". ראה על זה לעיל בפרק יא.

21. אך סוף-סוף, גם לאחר ביאורו של הרמב"ם כאן לרבי פנחס, כיצד זה מתאים עם הדגשת הרמב"ם בהקדמתו שמטרת חיבורו היא "לפי שאדם קורא בתורה שבכתב תחלה ואחר כך קורא בזה ויודע ממנו תורה שבעל-פה כולה **ואינו צריך לקרות ספר אחר ביניהם**".

זוהי כנראה אחת השאלות היותר גדולות בקשר לעצם כתיבת המשנה-תורה. ובהתגלות מכתבים מהגניזה הקהירית גברה התמיהה בדבר:

מצד אחד יש לנו את מכתבו של הרמב"ם שכתב לתלמידו החביב, רבי יוסף ב"ר יהודה: "וכבר הזהרתיך **שלא תתרשל עד אשר תדע את כל החבור ויהיה הוא ספרך**, ותלמדהו בכל מקום, כדי שתשיג את כל תועלתו, **כי התכלית המכוונת ממה שנתחבר בתלמוד וזולתו כבר נגמרה ושלמה, ומטרת הלומדים איבוד הזמן במשא ומתן שבתלמוד**, כאילו המטרה והתכלית היא ההכשרה בויכוחים לא יותר. וזה לא היה המטרה העיקרית, אלא המשא ומתן והויכוחים נעשו במקרה... ואין המטרה העיקרית אלא ידיעת מה שצריך לעשות וממה להמנע...".

ועד"ז הבאנו (בפרק ג - 'בית רבינו') עדות למה שקרה לרמב"ם בבית מדרשו: "**אדם שהיה בא מקאהיר לפוסטאט לבית-מדרשו שלרבינו משה זק"ל**, והיה אותו אדם סבור שהוא בעל תלמוד. וכשבא לבית-המדרש נזדמן מאמר בחיבור (=משנה- תורה), **ופירשו** [הרמב"ם] **לתלמידים לפי פשוטו והוראתו**. ועל המאמר הזה יש משא-ומתן בתלמוד. העיר אותו בעל תלמוד את רבינו על כך, ורצה שימסור [הרמב"ם] מה שנאמר בקשר עם אותו מאמר. השיב לו [הרמב"ם] ז"ל בלשון הזה: "**לו היתה מחשבתי שאפרש את החיבור בתלמוד, לא כתבתי חיבור**".

אך מצד שני, אין להתעלם מדבריו המפורשים בהלכות תלמוד תורה (פ"א הי"א), שם כותב רבינו במפורש כי בהתחלת לימודו של אדם חובה עליו להקדיש שליש מזמנו ללימוד התלמוד. ואם לא די בכך, ממשיך רבינו וקובע כי כאשר האדם יגדל בחכמה "**יפנה כל ימיו לתלמוד בלבד**"! אך אין מטרת 'ספר המבוא' לתרץ ולהבין את מה שנראה לכאורה כסתירה, אלא די בכך לומר כי שאלה זו העסיקה רבים מחכמי ישראל במשך הדורות, וכאמור, יש צדדים לכאן ולכאן (ראה למשל בקובץ 'תפארת למשה' למהר"ץ חיות, שהשיב באריכות לחכם אחד, והבהיר את שיטתו של הרמב"ם בכתיבת המשנה-תורה).

22. וז"ל הרמב"ם בהקדמתו למשנה-תורה: "ובזמן הזה תקפו הצרות יתירות, ודחקה השעה את הכל... לפיכך אותם הפירושים, וההלכות, והתשובות שחיברו הגאונים, וראו שהם דברים מבוארים, נתקשו בימינו, ואין מבין ענייניהם כראוי אלא מעט במספר. ואין צריך לומר הגמרא עצמה הבבלית, והירושלמית, וספרא, וספרי, והתוספתא, שהם צריכין דעת רחבה ונפש חכמה וזמן ארוך... ומפני זה נערתי חצני, אני משה בן מימון הספרדי...".

והרב מורה צדק (=הרמב"ם) חידש בחיבורו תכונות אחרות... לכתוב דבריו דרך קבלה באין הודעת מחלוקת ומשא ומתן... **אבל לא ראו חכמי הדורות לעזוב ספרי התלמוד בשום פנים,** אבל (=אלא) הסכימה דעת הכול להעלותם על ראש משנתם, ולהיותם יסוד ועמוד וכל שאר החבורים כענפים אליהם.

הקדמת המאירי לבית הבחירה

ושם ממשיך המאירי שכדי להבין את התלמוד כדבעי, גם אצלו, הפרשן המובהק של התלמוד, נאלץ לשוב וללמוד את הסוגיות לאור פסקיו של הרמב"ם[23]:

וחי ה', **הרבה פעמים** קרה על סוגית ההלכה והייתי חושב שכוונתי בה לביאור אמיתי, וכשהייתי מחפש לידיעת הפסק בספרי המחברים הקדמונים בפסקיהם, **ויותר בספרי הרב ז"ל (=הרמב"ם) אשר היו לי מכוש-אחרון[24], וסוף הוראה[25] לכל החבורים המחברים דרך פסק, הייתי מרגיש בעצמי שלא היה ביאור הסוגיא עולה בידי כהוגן.**

שם

ספר
בית הבחירה
נדפס בליוורנו יע"א

בית הבחירה על הש"ס
רבינו מנחם המאירי
ליוורנו, ה'תקנ"ה (1794)

כמו כן מצינו לאחד מחכמי-פרובנס בדורו של המאירי, רבינו אברהם מן ההר, שבכל ספרי פירושיו על התלמוד מציג את דעות רבינו בתור 'פירוש' על הסוגיא[26].

במיוחד התגברה תופעה זו עם חיבורם של פירושים על הרמב"ם. בשלהי ימי הראשונים התחילו לחבר חיבורים כנושאי-כלי הרמב"ם, כגון על-ידי רבינו מנוח, המגדל עוז, המגיד-משנה, הכסף-משנה, הרדב"ז ושאר נושאי-הכלים, שכתבו את מקורות הרמב"ם תוך עיונם בדברי התלמוד. וגם אחריהם הוסיפה מלאכת העיון ברמב"ם להימשך לאורך כל הדורות עד לימינו אלה[27].

בין גדולי פרשני הרמב"ם קיימת תופעה מעניינת מאד, שאחת הדרכים עד ימינו להבין את פסקי הרמב"ם התמוהים, הוא דרך פתרון השאלה – מהי גירסת הגמרא של הרמב"ם? זאת ועוד: יש גם נושאי-כלי הרמב"ם המבארים שהמחלוקות בין הראב"ד להרמב"ם נובעות משני גירסאות שונות בתלמוד שהיה לכל אחד מהם, וזאת למרות שאף אחד לא ראה את הגמרא של הראב"ד ולא את הגמרא של הרמב"ם!

הוי אומר: המשנה-תורה שימש בפועל, ולו שלא ברצונו של הרמב"ם – כמעין פירוש לתלמוד[28].

---

23. יש לציין שאין זה רק דרכו של המאירי – כחכם מפרובנס (ההולך בעקבות חכמי-אשכנז) ורוב עיסוקו היה לפרש את התלמוד – אלא יש לנו עדות גם מחכם ספרדי בדור אחרי הרמב"ם, שלכאורה במרכזים אלו העיסוק בפלפול סוגיות התלמוד פחות מצוי. במכתב שכתב החכם הספרדי, רבי שמואל ב"ר אברהם ספורטא אל חכמי-צרפת, הוא מתאר את מעלתו הנפלאה של המשנה-תורה ואת העובדה שתוך לימוד הספר יתבררו ויתלבנו אף לתלמידי חכמים, הרבה סוגיות בתלמוד, וזה לשונו:

"הוא (=הרמב"ם) החל להיות גבור בארץ ולפקוח עינים... גם אלה לחכמים יודעי-ספר פנו דרך ישרה: סקלו מסילותיהם / הרימו הספרים האלה מכשול מדרך נתיבותיהם / **כי שם מצאו מתוך דבריהם קושיות והויות / פירוש אמת ודרך סוגיות** / להתגלע בכל תושיות" (קבוצת מכתבים, עמ' 82).

ציטוט מהאיגרת של רבי שמואל ראה להלן בפרק טז - 'ובכל מדינה ומדינה'.

24. עפ"י עבודה זרה, יט, ב: במכוש האחרון (מכת קורנס האחרון. רש"י).

25. לשון הגמרא: "רב אשי ורבינא סוף הוראה" (בבא מציעא פו, א). וכאן כוונתו שהספר משנה-תורה היה עבורו לספר המכריע להלכה ולהבנת הסוגיות.

26. דבר שגור ביותר בספריו, ולדוגמא, בריש נדרים: "והר"ם פירש ידות חלקי הנדרים וידות ר"ל חלקים". ובדף ג: "והר"ם פירש בנזיר פרק א...", וכך בכל הספר.

27. יש הרואים דרך זו כדרכו של רבי חיים מבריסק שרגיל היה להשתמש במשנה-תורה כאמצעי לפרש את הגמרא. ובדורנו אנו עדים לתופעה של כתיבת והפצת ספרים במידה חסרת תקדים, בו מופיעים אין קץ ספרי עיון ופלפול על התלמוד, וכמעט כולם מתייחסים לדברי הרמב"ם במשנה-תורה.

28. אגב, ראה לעיל (הערה 22) שמעידים בשמו של הרמב"ם שאמר שאין לפרש את המשנה-תורה לפי התלמוד, אחרת לא היה מחבר את הספר משנה-תורה. אך מסתבר שהתקבל בעם ישראל לעשות הפוך!

בין ספרד לאשכנז

בשלהי הפרק נעסוק בנקודה שהזכרנו בריש הפרק – הבדלי גישת פסיקת-ההלכה בין חכמי-ספרד לחכמי-אשכנז. באופן כללי (לפחות עד תקופת חיבור השולחן-ערוך) היו קיימות שתי גישות כלליות בדרך הכרעת פסק ההלכה:

שלחן ערוך
אורח חיים
מהגאון רשכבה"ג מוהר"ר יוסף קארו זצ"ל
עם
חדושי דינים שהשמים הגאון הג"ל והמציאם הגאון
מוהר"ר משה איסרליש זצ"ל.
עם כל המפרשים והחדושים שנדפסו מקדם
אשר ישר הוספות חדשות כמבואר ...
בשער השני.
ווילנא
ברפוס והוצאת „ראונקראנץ ושריפטזעצער".
שנת תרפ"ח לפ"ק
Przedrukowane ze starych własnych wydań.
Drukarnia „Rozenkranc i Szryftzecer"
Wilno 1928.
Printed in Poland.

שולחן ערוך עם הגהות הרמ"א, אורח חיים
ווילנא, ה'תרפ"ח (1928)

א. שיטת חכמי-ספרד כהמשך לרמב"ם.

ב. שיטת חכמי-אשכנז כהמשך לבעלי-התוספות.

ספרי מרן, החיבור בית-יוסף והשולחן-ערוך, מבטאים היטב את גישת חכמי-ספרד להלכה. במיוחד הדברים אמורים כלפי השולחן-ערוך, שבמשך הזמן החליף את המשנה-תורה כמקור ההלכה בקהילות הספרדיות. ספר זה שנכתב בצורה יותר קצרה מאשר המשנה-תורה, ללא מקורות מן המקרא וללא הקדמות ונימוקים כלשהם, מהווה שיא של 'הלכה פסוקה'. אין ספק שרק חכם ספרדי שהולך בעקבות הרמב"ם היה יכול לצעוד בדרך זאת בצורה טבעית.

כמו כן, יסוד הפסיקה של מרן, שקבע לפי רוב הדעות של 'שלשת עמודי ההוראה'[29] (הרי"ף, הרמב"ם והרא"ש), מדגיש את הנקודה הספרדית של הענקת סמכות גורפת לפוסקים מסוימים, שהם אבן הפינה לבית הגדול של פסיקת ההלכה בישראל. שיטה זו היתה זרה להלך הרוח האשכנזי-צרפתי, כפי שאכן התלונן על כך הרמ"א האשכנזי כאשר ניגש לכתוב הגהותיו בדרכי-משה ובעקבות זאת פרס את ה'מפה' שלו על השו"ע של מרן.

בניגוד לכך, באשכנז מעולם לא התקבל המשנה-תורה כפוסק סופי כלל, וההתנגדות נגד פסיקה מספרות קיצורים היתה מושרשת בין יוצאי אשכנז במשך דורות רבים[30].

---

29. כדברי מרן בהקדמתו: "ולכן הסכמתי בדעתי, כי להיות 'שלשת עמודי הוראה' אשר הבית – בית ישראל – נשען עליהם בהוראותיהם, הלא המה הרי"ף והרמב"ם והרא"ש ז"ל, אמרתי אל לבי שבמקום ששנים מהם מסכימים לדעת אחת נפסוק הלכה כמותם...".

30. המהרי"ל האשכנזי כתב לרבי חיים הצרפתי מאוישפורק, שביקש לחבר קיצור הלכות נדה בלשון אשכנזי: "ועל הראשונים אנו מצטערים שכל בעל הבית שיודע לקרות

רבי שלמה ב"ר יחיאל לוריא – המהרש"ל

בערך ה'ר"ע (1510) בריסק, ליטא – ה'של"ד (1573) לובלין, פולין

מצאצאי רש"י. רב, פוסק, מפרש, מגדולי חכמי האשכנזים בתחילת תקופת האחרונים. שימש כראש-ישיבה ואב"ד בכמה מקומות ובהם בריסק דליטא, אוסטראה ולובלין. המהרש"ל היה קרוב משפחה, ידיד ובר-פלוגתא של הרמ"א. העמיד תלמידים הרבה והמפורסמים שבהם היו מנהיגי הדור הבא: רבי יהושע פלק כ"ץ (הסמ"ע), רבי שלמה אפרים מלונטשיץ (ה'כלי יקר'), רבי חיים מפרידברג (אחיו של המהר"ל מפראג ובעל 'ספר החיים') ורבי אליהו בעל-שם מחלם.

תורתו של המהרש"ל מתאפיינת בחדות וחריפות רבה, הן בשטח ההגהה - היה מוחק ומתקן גרסאות רבות מאד בש"ס ובראשונים; הן בשטח ההלכה - שיטתו המוזכרת רבות בשו"ע שונה לרוב משאר השיטות (בדרך-כלל מחמירה יותר); והן בכתיבתו בכלל - המהרש"ל כותב בחריפות ושולל דעות אחרות אף דעות של ראשונים.

ספרי המהרש"ל, שכולם נקראו בשמות המכילים את שמו, 'שלמה', תופסים מקום נכבד ביותר בבית המדרש: ים-של-**שלמה** על הש"ס נכתב כתגובה נגד הפסיקה של ה'בית יוסף' וכללו של 'שלשה עמודי הוראה' ונכתב כפירוש ופסקי הלכות לפי סידור ההלכות שבתלמוד. בשל ההיקף העצום של העבודה, הצליח לסיים רק על שבע מסכתות. בנוסף לכך חיבר: חכמת-**שלמה** (הגהות וחידושים על הש"ס, מודפס ברוב מהדורות הש"ס ביחד עם המהרש"א); יריעות-**שלמה** (על פירוש רש"י למקרא); עטרת-**שלמה** (הגהות על שערי דורא); עמודי **שלמה** (הגהות על הסמ"ג) ותשובות מהרש"ל.

דוגמא להפליא לשיטה זו יש מדברי אחד מיוחד מחכמי-אשכנז, הלא הוא רבי שלמה לוריא, המהרש"ל. הוא היה מגדולי חכמי-פולין בימי מרן רבי יוסף קארו, והתנגד בחריפות לספרים של פסקי הלכה ללא קשר עם מקור ההלכות – התלמוד ומפרשיו.

בהקדמתו לספרו משמיע המהרש"ל, מגדולי הפוסקים האשכנזיים, את קולו הברור שדברי הרמב"ם הם "הלכה למשה מסיני" ו"כחלום בלא פתרון":

> **אמת שרבי משה בן מיימון הספרדי ז"ל עשה חיבור נאה** מכל אשר היו לפניו, בענין זה שהוא מסודר בהלכותיו ובפרקיו בקוצר הסיפור. וכולל כל התורה עם סדריו, נהוג ואינו נהוג. לא יש דבר שהניח מלהעלות בספר. **ובאמת לפי דעתו ושכלו כתב כל התורה, כאילו קבל משה מפי הגבורה הלכה למשה מסיני, מבלי ראיה.** ומשום הכי הוא אינו מקובל בשכל הנקנה, מאחר שאינו ידוע מקורו באמת... שהוא **כחלום בלא פתרון** בענין זה. **שאם יבוא החולק עליו בהשגה, לא תמצא מקום לנצחו. כי מי ידע מה היה כוונתו,** או מחמת ראייה מהתלמוד שלנו, או מהירושלמי, או מהתוספתא, או מן הגאונים, או מסברת עצמו, או טעות סופר הוא כאשר יש בכמה מקומות.
>
> **הקדמת המהרש"ל לים של שלמה, בבא קמא**

ספר
ים של שלמה
נדפס פה ק"ק אופי באך
בשנת בעתה אחישנה לפ"ק

ים של שלמה
חיבורו ההלכתי של המהרש"ל
אופנבאך, ה'תע"ג (1713)

כתוצאה מהתנגדותו החד-משמעית נגד ספרי פסקים[31], המהרש"ל החליט להחזיר העטרה ליושנה, ולכתוב חיבור – פירוש מעמיק וסיכום להלכה של הסוגיות בכמה מסכתות בשם 'ים-של-שלמה'. שיטתו היתה להביא את כל הדעות, הראשונים והאחרונים, ולברר את דעות כולם לאור דברי התלמוד עצמו. הוא לא היסס לחלוק על גדולי הראשונים, כי לשיטת המהרש"ל מותר לכל תלמיד חכם הבקי בש"ס, לפסוק הלכה מתוך הגמרא[32].

פרש"י בחומש או במחזור או לכל הפחות שיטה (=תוספות) בילדותו, ופירש לפני ימים ושנים, ויש שמעולם לא שימש תלמיד חכם – "כל אלה חברו אל עמק **השוטים**" (לשון נופל על לשון – בראשית יד:ג) ומסתכלים בדברי רבותינו המחברים כגון שערי דור"א וסמ"ק וטורין (=ארבעה טורים), וכל אשר נמצא איהו ומורין הלכה למעשה מתוך חיבוריהן. והן הן התנאים מבלי עולם (שו"ת מהרי"ל החדשות, סימן צג).

31. לדעת המהרש"ל יש עוד סיבה לא לקבל את הרמב"ם כפוסק יחיד: מדוע לדחות את כל הפוסקים המקובלים הצרפתיים והאשכנזיים מפני דעת הרמב"ם, וכי מדוע טוב הרמב"ם יותר מרש"י ורבינו-תם? וכך מצטט המהרש"ל את הרא"ש: "**מצאתי בתשובות הרא"ש**, שכתב, שהאיש ר' משה בר מיימו"ן גדול היה מאוד בכל החכמות, מכל-מקום כשהוא חולק עם רבינו-תם ור"י, שלא לשמוע אליו, אלא לילך אחרי בעלי התוספות. **כי קבלה בידו, שר"ת ור"י הצרפתים היו גדולים בחכמה ובמניין יותר מן הרמב"ם!**" (הקדמה לים של שלמה, בבא קמא). לשלימות הענין הנה דברי הרא"ש שמצטט המהרש"ל: "יראה לי, אחר שכתב רבינו יצחק אלפסי ורבינו יצחק הזקן בעל התוספות והראב"ד ז"ל, דשומר חנם פטור אף מפשיעה, בעבדים ושטרות וקרקעות, בראיות ברורות וידועות לנו, יותר יש לנו לסמוך עליהם מעל דברי רבי משה ז"ל, שכתב לנו דברי נבואה בלא ראיה; ועוד, שהיו מופלגין יותר בחכמה ובמנין" (שו"ת הרא"ש, כלל צד סימן ה).

32. וכן כותב המהרש"ל: "כמה בעיות שנאמרו בתלמוד ולא נפשטו אם היה חכם אחד אפילו בזמננו מביא ראיה לפשטם - הרשות בידו ואזלינן בתריה, כי מאחר שלא נאמר תיקו אם כן בספק עומד עד שיתלבן לך פשיטתו... לא כן היכא שנסתרה הבעיא דתלמוד בתיק"ו ולא נפשטה, אין רשות לשום גאון בעולם לפשטה ממתניתין או מברייתא או מסברא, דהוי כחולק על תלמודא דרבינא ורב אשי... אבל מה שכתב (המהרי"ק שורש קס"א) שמי יכניס ראשו בין הרים גדולים בין רש"י ור"ת להכריע, וק"ו אנו יתמי דיתמי, ע"כ. בזה אינני מסכים עמו. כי בודאי "יפתח בדורו כשמואל בדורו" (ראש השנה כה, ב)... ואני גם כן בעזרת השם אכריע לפי אשר יראוני מן השמים" (ים של שלמה, בבא קמא פ"ב סימן ה).

רבי משה איסרלש, הרמ"א

בערך ה'ר"צ (1530) קז'ימייז' שבדרום פולין – ה'של"ב (1572) קראקא, פולין

הפוסק לאורו הולכים כל בני ישראל יוצאי קהילות אשכנז. תלמידו המובהק של רבי שלום שכנא, ראש ישיבת לובלין. הרמ"א נסע לישיבתו בלובלין והיה מבחירי תלמידיו של רבי שלום שכנא. אחר כך אף נשא את בתו, מרת גולדה, לאשה. אחר נשואיו חזר לקראקא, ולמרות גילו הצעיר (כבן 20 שנה) נתקבל שם לרב העיר. הרמ"א שימש שם כרב, אב-בית-דין, וראש ישיבה בעיר מולדתו קראקא, ומשם נפרסה מצודתו על פני כל העולם כולו. הרמ"א יסד שם ישיבה גדולה, ומרכושו סיפק את כל צרכי תלמידיו. מיטב צעירי פולין נהרו לישיבת הרמ"א לקבל תורה מפיו, וביניהם: רבי יהושע פאלק (בעל הסמ"ע), רבי מרדכי יפה (בעל הלבושים), ורבי דוד גנז (בעל צמח דוד).

כאשר רבי יוסף קארו הספרדי מצפת, בן דורו, חיבר את ה'בית יוסף' על הטור, הוסיף הרמ"א את הערותיו ב'דרכי משה', וכשהוציא מרן את ה'שולחן-ערוך' שלו, פרס הרמ"א את הגהותיו שנקראו 'המפה' ל'שולחן ערוך'. ומאז, שני חיבורים אלה מודפסים יחדיו בכל מהדורות ה'שולחן ערוך', והם מהווים את ספר ההלכה שלאורו הולך היום עם ישראל כולו – הספרדים כפסקי מרן רבי יוסף קארו והאשכנזים כפסקי הרמ"א. בין הרמ"א למרן ר"י קארו, שררו יחסי ידידות. הם החליפו ביניהם מכתבים בנושאי הלכה. באחד המכתבים ביקש הרמ"א ממרן שירכוש עבורו בצפת כתב-יד מדויק של 'תיקון סופרים', ועל פיו כתב הרמ"א בכתב-ידו ספר תורה, והכניסו לבית-כנסת שיסד אביו בקראקא לעילוי נשמת אביו. בית-כנסת זה עומד עד ימינו, ונודע כ'בית הכנסת הרמ"א'.

הרמ"א כתב גם תשובות הלכתיות רבות, ספרים בפילוסופיה ('תורת העולה' ו'מחיר יין'). הוא אף עודד את תלמידו רבי דוד גנז, לחבר את ספרו 'צמח דוד', העוסק בתולדות עם ישראל. תורתו של הרמ"א נהפכה לעמוד האור של עם ישראל – דבריו התקבלו להכרעה הסופית אצל בני אשכנז בכל פסק הלכה, ועל כן טבעו חכמים הפתגם המפורסם, "ובני ישראל יוצאים ביד רמ"א". הרמ"א נפטר במיטב ימיו כבן ארבעים ושתים שנה, בח"י אייר יום ל"ג בעומר, ונקבר על יד אביו בבית הקברות הקטן שעל יד בית הכנסת הרמ"א. עד תקופת השואה, נהגו אלפי יהודים מפולין וגאליציה להתאסף ביום פטירתו ולהשתטח על קברו, תוך לימוד והתעמקות בתורתו ובפסקיו. המהרש"ל, שהיה שאר בשרו, קרא עליו "ממשה (בן מיימון) עד משה (איסרלש) לא קם כמשה", ודברים אלו נחרתו על מצבת קברו.

העורך של ספר־המבוא (ד.מ.מ.) על יד הכניסה של בית כנסת הרמ"א בקראקא.
בחצר בית הכנסת נקבר הרמ"א, הב"ח, בעל מגלה עמוקות, התוספות יום טוב, בעל מגיני שלמה, הרבי ר' העשל, ועוד גדולי ישראל.